

Michał M. Kosman, *Polityka RFN wobec ZSRR/Rosji w latach 1989–2009*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2013, ss. 564

W rozpoznawaniu współczesnych stosunków międzynarodowych wyjątkowe znaczenie zajmuje Republika Federalna Niemiec, zwłaszcza jako podmiot generujący relacje bilateralne między różnymi państwami Europy i świata oraz współtworzący środowisko międzynarodowe. Względy historyczne, a w tym polityka *Drang nach Osten*, wyzwania bezpieczeństwa międzynarodowego, budowa nowego europejskiego ładu (integracji), następstwa transformacji ustrojowej w Europie Środkowej i Wschodniej powodują, że szczególnym jej partnerem politycznym jest Rosja – zachowująca mocarstwową pozycję w świecie. Relacje RFN z tym państwem są przedmiotem analizy i refleksji intelektualnej w prezentowanej książce. W analizie zwraca się uwagę na kształtowanie się ich w ostatnich dwóch dziesięcioleciach, w okresie zachodzących głębokich zmian w życiu politycznym Europy oraz świata, co dyktują m.in. zjawiska i procesy globalizacyjne. Powodują one ważne przewartościowania w życiu instytucjonalnym, aksjologicznym, dotyczącym rzeczywistości międzynarodowej.

Prezentując niemiecką politykę wobec Rosji postawiono takie hipotezy, jak: 1. Głównym motorem napędowym polityki RFN wobec ZSRR, a następnie Rosji była obawa przed jej destabilizującym wpływem na otoczenie międzyna-

rodowe. Jest ona nadal obecna, lecz jej rozmiary wyraźnie zmalały; 2. Polityka Niemiec wobec Rosji w latach 90. XX w. nie naruszała strategicznych interesów Polski. RFN gotowa była nawet wspierać ich realizację wbrew stanowisku Rosji; 3. Priorytet bezpieczeństwa energetycznego RFN w kontekście stosunków z Rosją zredukował skłonność Niemiec do uwzględniania interesów Polski w pierwszej dekadzie XXI w.; 4. Relacje niemiecko-rosyjskie wykazują wysoki poziom intensywności, lecz nie na tyle, by zdefiniować je jako strategiczne partnerstwo; 5. Polityka RFN wobec Rosji wykazywała w charakteryzowanym okresie silny rys bilateralny, lecz nie na tyle, aby zakłócić multilateralne zakotwiczenie Niemiec w takich instytucjach, jak NATO czy UE.

Hipotezy te osadzono w odniesieniu do spostrzeżeń, takich jak: kres zimnej wojny postawił Niemcy w nowej sytuacji, nieznaney od zakończenia w 1945 r. rozpętanego przez nie kilka lat wcześniej światowego konfliktu, w obliczu narastającej potrzeby zdefiniowania swojej roli w warunkach gruntownych przekształceń międzynarodowego układu sił. Działania zewnętrzne RFN, od momentu jej powstania w 1949 aż po 1990 r. wyraźnie limitowane były determinantami historycznymi, u których podstaw były doświadczenia ekspansywnej polityki Niemiec po zjednoczeniu w 1871 r. i ich

destabilizującym wpływie ma otoczenie międzynarodowe. Zauważa się, że determinanty owe miały naturę zarówno zewnętrzną, jak i wewnętrzną. Te pierwsze prowadziły do ograniczeń niemieckiej suwerenności, narzuconych przez zwycięską koalicję antyhitlerowską, poczynając od deklaracji berlińskiej czterech mocarstw z czerwca 1945 r. oraz postanowień poczdamskich. Z czasem jednak ulegały one rozluźnieniu w procesie „przemiany” proklamowanej w 1949 r. RFN z wrogiego mocarstwa w sojusznika, którego zasoby mogłyby zasilić potencjał Zachodu w ewentualnej konfrontacji z blokiem wschodnim. Przejawem tej ewolucji było przyjęcie RFN w skład Unii Zachodnioeuropejskiej i NATO. Formalne odejście od zwierzchnich praw czterech mocarstw nastąpiło 1 października 1990 r. Ograniczenia natury zewnętrznej przejawiały się w niemal całkowitym wyparciu z języka politycznego kategorii interesu europejskiego. Prowadziło to do zaniku aspiracji mocarstwowych, powściągliwości w demonstrowaniu własnych interesów, realizowanych raczej dyskretnie niż otwarcie, rezygnacji z ambicji odgrywania pierwszoplanowych ról na arenie międzynarodowej w warunkach powojennej ekspansji, konsekwencji zaś obraniu strategii wkomponowania się w szerszy konflikt polityki Zachodu.

Wskazuje się też, że inkorporacja NRD przez RFN w 1990 r. zrodziła wątpliwości: czy w okolicznościach znacznego wzrostu potencjału terytorialnego, demograficznego i ekonomicznego nie pojawi się pragnienie odejścia przez Niemcy od dotychczasowych prozachodnich aksjomatów polityki zagranicznej.

Zastanowiono się – czy determinanty historyczne nadal będą skutecznymi okolicznościami dla niemieckich ambicji i pokusy przywrócenia dawnej mocarstwowości oraz czy nie nastąpi degradacja interesu europejskiego na rzecz narodowego w polityce zagranicznej.

Podkreśla się tu, że na początku lat 90. ujawniła się potrzeba zdefiniowania nowych ról międzynarodowych zarówno w Niemczech, jak i Rosji. Rosja wybrała jako priorytet kooperację z Zachodem, Niemcy stały się europejskim mocarstwem, stojącym przed wyzwaniem pomiędzy kontynuacją a zmianą założeń polityki zagranicznej. W polityce wobec Rosji priorytetem stało się:

1. Prowadzenie polityki stabilizacyjnej;
2. Kształtowanie korzystnych warunków współpracy gospodarczej, warunków inwestycyjnych, wspieranie modernizacji;
3. Budowa standardów demokratycznych, przestrzeganie praw człowieka;
4. Uregulowanie problemów mniejszości niemieckiej, rozwój stosunków kulturalnych. Urzeczywistnianie tych wyzwań wobec Rosji uzasadnia się dążeniem do uniknięcia jej destabilizacji, które mogłoby zagrozić bezpieczeństwu dla krajów sąsiedzkich. Uzyskanie przez Federację Rosyjską względnej stabilizacji w 1993 r. pozwoliło skoncentrować się na innych aspektach wzajemnych relacji.

Ważnym wyzwaniem w pracy stało się ukazanie głównych czynników wywierających wpływ na niemiecką politykę ZSRR/Rosji, poczynając od czynnika historycznego, co uzasadnione jest tym, że bogate dzieje stosunków pomiędzy obydwojema państwami naznaczone było zarówno okresem kooperacji, jak i sporów i konfrontacji.

Wykład zawarto w 6 rozdziałach, za tytułowanych kolejno: I. Uwarunkowania, główne płaszczyzny i zagadnienia polityki RFN wobec ZSRR/Rosji; II. Przywrócenie jedności Niemiec – zabiegi o przychylność ZSRR; III. Kształtowanie postaw polityki Niemiec wobec ZSRR/Rosji w pierwszych latach po zjednoczeniu (1990–1994) – priorytet stabilizacyjny; IV. Sukcesy i porażki polityki RFN wobec Rosji w ostatnich latach rządów chadecko-liberalnych (1994–1998); V. Od dystansu do pogłębiania dialogu. Polityka Niemiec wobec Rosji w okresie rządów koalicji SPD – Zieloni (1998–2005); VI. W dobie rządów wielkiej koalicji (2005–2006) – odwrót od „męskiej przyjaźni”. W rozdziałach wyodrębniono podrozdziały i zagadnienia, w których ujawnia się hasłowo istota rozpoznawanych kwestii. Przy czym rozdział pierwszy jest ukazany w aspekcie problemowym, a w pozostałych zwraca się uwagę na chronologię zdarzeń. W rozdziale pierwszym, ujawniającym rzeczywistość, generującą stosunek Niemiec do Rosji wyodrębniono zagadnienia: 1. Główne czynniki warunkujące kształt polityki RFN wobec ZSRR/Rosji (a w tym: a. Czynniki historyczne – pomiędzy doświadczeniami kooperatywnymi a konfliktowymi; b. Wymogi bezpieczeństwa międzynarodowego; c. Czynniki ekonomiczne; d. Czynniki personalne; e. Czynniki aksjologiczne i wizerunkowe), 2. Ewolucja polityki RFN wobec ZSRR/Rosji i główne zagadnienia wzajemnych relacji, 3. Polska pomiędzy Niemcami a Rosją; 4. Prymat polityki bilateralnej czy wkomponowanej w ramy UE?; 5. strategiczne partnerstwo? Rozdarcie pomiędzy interesami a wartościami.

Charakteryzując znaki dziedzictwa przeszłości wskazuje się, że stosunki niemiecko-rosyjskie były zawsze znaczące, umacniały się szczególnie wraz z narażaniem tendencji okcydentalistycznych i umacnianiem mocarstwowości rosyjskiej. Sygnalizuje się zjawiska międzynarodowe prowadzące do intensyfikacji relacji między Niemcami i Rosją, zwłaszcza w latach 90. XX w. Wśród ogniw umacniających stosunki między tymi państwami wskazuje się czynnik personalny (przywódców partyjnych i parlamentarnych).

Znamiennym wydarzeniem w relacjach niemiecko-rosyjskich było objęcie władzy na Kremlu przez Michaiła Gorbaczowa. Hasła przebudowy (pierestrojki) i jawności (głasności) stały się symbolami przemian. Ujawniła się perspektywa przywrócenia jedności państwowości Niemiec, co wynikało z kontrowersji, jakie ujawniły się pomiędzy władzami Moskwy i Berlina. 7 października 1989 r. Michaił Gorbaczow w Berlinie z okazji 40-lecia sformułował przesłanie, że polityka NRD powinna być „prowadzona w Berlinie, a nie w Moskwie”. 9 listopada 1989 r. nastąpiło otwarcie granic NRD. W wykładzie dostarcza się starannie usystematyzowanej wiedzy o wydarzeniach oraz opinie strategów i taktyków przemian.

Zauważa się, że w nowej sytuacji politycznej Michaił Gorbaczow stanął przez wieloma trudnymi wyzwaniem międzynarodowymi, m.in. wynikającymi z zapaści gospodarczej; ważną stała się perspektywa przemian dokonujących się w NRD, zwłaszcza, że w przestrzeni tej stacjonowały wojska radzieckie. Niemcy postrzegają też, że klucz do zjednocze-

nia tych państw znajdował się w Moskwie (s. 136). Jesienią 1990 r. spełniło się marzenie kilku generacji polityków niemieckich, pragnących jedności państwowej. W październiku 1990 r. pojawiła się możliwość budowy nowej rzeczywistości niemieckiej w Europie, a w tym kształtowania polityki wschodniej.

Analitycznie ukazano kształtowanie się polityki Niemiec wobec przemian dokonujących się w przestrzeni rosyjskiej w latach 1990–1994, w tym m.in. traktat dobrosąsiedzki z 13 września 1990 r. i jego znacznie dla rozwoju dalszych relacji między stronami, a w tym dotyczących wycofania wojsk radzieckich z terytorium Niemiec. W wykładzie ukazuje się analityczne problemy mniejszości niemieckiej w Rosji, w tym ruchu migracyjnego. Zauważa się, że jednym z zasadniczych instrumentów, pozwalających w mniemaniu wielkich elit politycznych wywieranie wpływu na rozwój zdarzeń w Rosji, stało się wsparcie finansowe (s. 221).

Wśród ogniw szczególnych w rozwoju relacji między państwami stanowi problem Kaliningradu/Königsberga. W wykładzie dostarcza się starannie uporządkowanej faktografii i interpretacji z zakresu teorii stosunków międzynarodowych.

Charakteryzując specyfikę stosunków niemieckich i rosyjskich lat 1994–1998, których „jakość” wyznaczyły rządy chadecko-liberalne, zwraca się uwagę, że istotna była w tym okresie idea współodpowiedzialności za rozwiązywanie międzynarodowych problemów bezpieczeństwa. W tym okresie umocnił się radykalizm rosyjskiej sceny politycznej, narastały hegemoniczne tendencje Rosji,

zwłaszcza w odniesieniu do przestrzeni postradzieckiej, m.in. dotyczącej Czeczenii.

Specyficzną kwestią stała się w relacjach między stronami, kwestia dóbr kultury przejętych po II wojnie światowej i uznanych na własność narodową Rosji. W wykładzie zaprezentowano ją z dużą starannością poznawczą.

W rozdziale piątym zarysowano relacje między stronami, ujawniająca się w latach 1998–2005. Określono m.in. nową strategię w sytuacji po przejściu władzy politycznej przez Władimira Putina. Nośne kwestie stanowią tu kwestie ukazania strategii energetycznej Rosji (m.in. genезы porozumienia o gazociągu bałtyckim).

W charakterystyce stosunków między stronami w latach 2005–2009 ukazuje się założenia polityki CDU/CSU–SPD wobec Rosji, kontakty między przywódcami państw, kwestie bezpieczeństwa międzynarodowego, kwestie energetyczne, oraz różne nośne politycznie – ujawniające się od pierwszych lat po zjednoczeniu Niemiec oraz po przemianach ustrojowych zachodzących w Rosji.

W *Zakończeniu* wskazano syntetycznie ogniwa relacji niemiecko-rosyjskich, podkreślając wagę w ich generowaniu opcji politycznych. Zauważa się, że polityka Niemiec wobec Rosji stała się zasadniczym składnikiem strategii stabilizacyjnej. Ujawniły się w niej także takie instrumenty, jak pomoc finansowa, promowanie kooperacji Rosji z instytucjami międzynarodowymi. Celom politycznym towarzyszyła budowa fundamentów kooperacji w innych dziedzinach (s. 511). Podkreśla się przy tym, że sukcesów nie odnotowała niemiecka polityka wobec

Rosji w zakresie realizacji celów aksjologicznych. Nie spełniły się niemieckie nadzieje na zwrot wywiezionych przez Armię Czerwoną niemieckich dóbr kultury. Przypomina się, że narastanie negatywnego wizerunku Rosji w Niemczech nie przekłada się jednak na zamiary ograniczenia zbudowanych dotąd powiązań gospodarczych, przede wszystkim energetycznych. Wypracowany w dobie koalicji CDU/CSU–FDP model stosunków z Rosją można określić jako pragmatyzm gospodarczy (s. 516).

W *Bibliografii* zawarto wykaz bogatej literatury przedmiotu. Zwraca w niej uwagę starannie zgromadzona literatura niemieckojęzyczna, publikacje wydawane w Niemczech. W prezentacji tej ujawnia się niedobór literatury rosyjskojęzycznej, co powoduje, że w recepcji poznawczej zminimalizowana jest ocena stanowiska strony rosyjskiej prowadzonej wobec niej polityki przez RFN. Problem ten zasługuje jednak na oddzielną pogłębioną analizę poznawczą, mającą wymiar przede wszystkim roszoznawczy.

Prezentowana książka jest ważnym oryginalnym osiągnięciem badawczym,

sytuującym się w stosunkach międzynarodowych i niemcoznawstwie. Jej wartość zawiera się przede wszystkim w: 1. Dostarczeniu starannie uporządkowanej wiedzy faktograficznej o najnowszych stosunkach niemiecko-rosyjskich; 2. Wskazaniu bilateralnej polityki mocarstw w zmieniającej się radykalnie rzeczywistości międzynarodowej (zjednoczenie państw oraz przebudowa ustrojowa); 3. Wskazaniu sił i ogniw generujących współpracę oraz tzw. poprawność polityczną między RFN i Rosją; 4. Określeniu pozycji kulturowej Niemiec w rzeczywistości współczesnych przemian politycznych Europy; 5. Określeniu istoty niemieckiej polityki w przestrzeni między *kontynuacją* a *zmianą* aksjomatów w rzeczywistości międzynarodowej.

Książka zasługuje na zainteresowanie szerokiego kręgi odbiorców, znawców stosunków międzynarodowych. Wyraźnie porządkuje się w niej wiedzę o współczesnej rzeczywistości politycznej Niemiec.

Andrzej Chodubski